

Veljko RUS*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKVRAČANJE V KAPITALIZEM ALI V TRŽNO
EKONOMIJO?

Povzetek. *Autor zastavlja vprašanje ali je za postsocialistične dežele vrnitev v kapitalizem sploh možna. Nesporno je, da v te dežele prodira tržna regulacija, ki se razširja po področju ekonomije, hkrati pa prehaja tudi na področje družbenih dejavnosti. Tržni odnosi imajo tako tudi moralno, politično in civilizacijsko funkcijo. Privatizacija se je zgodila na netržen način kot privatizacija kapitala brez trga kapitala. Politična elita bi tedaj morala uveljaviti vsaj neke kriterije pravičnosti, ki jih avtor predlaga in analizira. Sledi analiza učinkov privatizacije na socialno strukturo. Na koncu avtor analizira še delavsko delničarstvo in soupravljanje. Njegova teza je, da delavsko delničarstvo ne vpliva na soupravljanje.*

Gljučni pojmi: *privatizacija, kapitalizem, tržna regulacija, vzhodna Evropa, kriptokapitalizem*

5

Uvod

Z "vračanjem v kapitalizem" si nekdanje realsocialistične dežele že drugič v tem stoletju utirajo pot v zgodovinsko brezpotje. To se najbolj jasno kaže v razraščanju takoimenovanega "kriptokapitalizma" (Zajček 1993), katerega glavna značilnost je vsesplošna dezorganizacija družbenega življenja. Kriptokapitalizem v bivših realsocialističnih deželah je pravzaprav eksperimentalni dokaz, da vračanje v kapitalizem ni več mogoče in da gre pri tem za zgodovinski anahronizem, katerega produkt je simbioza realsocialistične kulture in zgodnjekapitalistične strukture.

Zgodovinski paradoks je v tem, da se razvite industrijske družbe poslavljajo od kapitalizma in prehajajo v postkapitalistično družbeno ureditev v času, ko se realsocialistične vračajo v kapitalizem. Medtem ko se v zahodnih deželah oblikuje postkapitalizem, za katerega je značilen "kapitalizem brez kapitalistov" (Drucker 1992:66), se s podporo takorekoč vseh političnih strank v bivših realsocialističnih deželah oblikuje nov razred kapitalistov in njim komplementarnih razrednih sindikatov.

Namesto da se nerazsodno sili v kapitalizem, bi se torej morali vprašati, ali je vračanje v kapitalizem sploh mogoče? Kot svetuje Drucker, bi morali "ponovno premisliti in redefinirati vlogo, moč in funkcijo kapitala in lastnine", saj je očitno,

*Akademik dr. Veljko Rus, redni profesor na Fakulteti za družbene vede.

da v "postkapitalizmu kapital služi zaposlenim, medtem ko so v kapitalizmu zaposleni služili kapitalu" (Drucker 1992,60).

Toda če vračanje v kapitalizem ni več mogoče, ne da bi zabredli v kriptokapitalizem, je prav tako nemogoče vračanje v realsocializem. To družbeno ureditev lahko presežemo le z intenzivnim nadomeščanjem državno-planske regulacije s tržno regulacijo. Pri tem pa seveda ne gre za nekakšno neoliberalno "odmiranje države", ampak za prehod od planske regulacije k neokorporativistični regulaciji družbenega dogajanja. Neokorporativistična regulacija namreč ne izključuje tržne regulacije, ampak jo - nasprotno - predpostavlja.

To, kar je treba posebej poudariti, pa je, da se tržna regulacija ne bo širila samo na področje ekonomije, ampak tudi na področje družbenih dejavnosti, se pravi na področje šolstva, zdravstva, socialnega varstva itd.

Trženje in morala recipročnosti

Uvajanje tržnih odnosov v zdravstvo, šolstvo in druge družbene dejavnosti se še vedno pojmuje le kot neizogibno nujnost, včasih celo kot nujno zlo. Zdi se, kot da se ne zavedamo civilizacijske vrednosti tržnih razmerij, ki jih z uvajanjem tržnih mehanizmov uveljavljamo v družbi. Gre namreč za uveljavljanje recipročnosti kot ene izmed dveh temeljnih civilizacijskih načel. Gouldner pravi, da vse civilizacije, tudi najbolj primitivne, priznavajo dve temeljni normi, in sicer: recipročnost in prepoved incesta (Gouldner 1961).

Tržni odnosi potemtakem nimajo samo ekonomske funkcije, pač pa tudi moralno, politično in civilizacijsko. O ekonomski na tem mestu ne bomo govorili, o moralni funkciji trga pa lahko rečemo, da se kaže v tem, da sili udeležence v nevtrarno razsojanje o dobrinah in storitvah. Tržni mehanizmi na ta način pospešujejo liberalno kulturo, ki temelji na toleranci in pluralizmu (Johnson 1995). Trg nadalje omogoča politično svobodo, ker sili državo v umik iz neposrednega administriranja v posredno upravljanje; na ta način ustvarja prostor za samoregulacijo oziroma za to, da ljudje postanejo "avtorji svojega lastnega življenja" (Gray 1989,22). Vse to pa je mogoče le zaradi tega, ker se z uvajanjem tržnih odnosov uveljavlja načelo reciprocitete in s tem izključuje ropanje, omejuje izkoriščanje in marginalizira druge oblike nerekipročnih odnosov, ki se lahko uveljavijo in vzdržujejo le z uporabo prisile.

S tega vidika slovo od realnega socializma ni mogoče brez intenzivnega širjenja recipročnih odnosov tako v ekonomiji kot tudi na drugih področjih družbenega življenja. Kdor sprejme uslugo, jo mora prej ali slej poravnati s protiuslugo; kdor ne sprejme protiusluge, pa vzpostavlja s tem razmerje odvisnosti oziroma zadolženosti tiste osebe, katere protiusluge ni sprejel. Hote ali nehote jo potiska v neenak položaj in ogroža njeno neodvisnost (Blau 1964). Perverznost morale dobrih del in usmiljenega samaritana je zgrajena prav na tej poslednji premisi.

Prehod iz realnega socializma nazaj v kapitalizem je na videz hud civilizacijski in moralni regres, saj se zdi, da ne pomeni nič drugega kot prehod iz solidarne družbe - v kateri je človek človeku "bližnji" - v tržno družbo, v kateri je človek

človeku le še tekmeč. Teoretično to drži, toda realni socializem je dobil ime realni prav zaradi tega, ker je bil pojem solidarnosti samo prazno geslo in ne v vsakodnevni odnosih udejanjeno razmerje. Solidarnost in na njej temelječa skupnost kot najvišja oblika socialne integracije temelji namreč na nadrecipročnih odnosih; ti recipročnih odnosov ne odpravljajo, ampak jih širijo iz neposrednih v posredne recipročne odnose. Ni nujno, da sin povrne materi ljubezen in dobroto, je pa nujno, da enako ravna s svojimi otroki. Ni nujno – in tudi ne vedno mogoče – da vojak, ki mu je rešil življenje soborec, povrne uslugo le temu, je pa nujno, da je to uslugo brezpogojno pripravljen nuditi komur koli, ki spada v isto armado.

V prejšnjem režimu so bile skoraj vse institucije poimenovane kot skupnosti. Tudi pravno so bile opredeljene tako, da naj bi zagotavljale prav tovrstne nadrecipročne odnose bodisi med regijami ali pa med sloji in generacijami. V resnici so te skupnosti – bodisi zaradi politične neenakosti ali pa civilizacijske inferiornosti v večini primerov funkcionirale kot neregipročne ali predrecipročne in ne kot nadrecipročne institucije. Nadrecipročna solidarnost, značilna za idealni socializem, se je nenehno sprevrčala v neregipročni realni socializem, v katerem so vsi izkoriščali drug drugega, kot so pogosto govorili sociologi iz bivših vzhodnoevropskih dežel.

Vračanje v tržno ekonomijo in v družbo, ki ponovno uveljavlja na recipročnosti utemeljeno civilno družbo in državo, potemtakem ne pomeni nazadovanja iz višjega družbenega sistema v nižji, ampak nekakšen popravni izpit za to, da bi morda nekoč v prihodnje gradili pravi socializem ali pa vsaj bolj socializirano družbo na nadrecipročnih in ne na neregipročnih odnosih.

Uveljavljanje tržne ekonomije in na delitvi dela utemeljene recipročne civilizacije bo še dolgotrajen samovzgojen proces. Generacija ali več bo potrebna, da bomo spoznali eksistencialno nujnost recipročnih odnosov. To velja tudi za ekonomske odnose, saj je jasno, da porabi sleherni trgovec, ki ne zaupa v recipročno moralo nasprotne stranke, za zavarovanje menjalnega akta bistveno več časa, energije in tudi denarja kot tisti, ki deluje na podlagi utemeljenega zaupanja v konkurenta oziroma v poslovnega partnerja. Pri nerazviti recipročni moralni sta delitev dela in ekonomska menjava okrnjeni, če ne celo nemogoči. Še posebej to velja za neekonomsko ali netržno menjavo: ta je zaradi velike negotovosti neuresničljiva in sili posameznike, da zaščitijo svoje interese v klanih (Ouchi 1981).

Šok terapija ali privatizacija brez tržne regulacije

Šok terapija je pomenila izpeljavo privatizacije družbene državne lastnine pred vzpostavitvijo in ne glede na vzpostavitev trga kapitala. Implikacije takšne strategije, v kateri poteka privatizacija mimo trženja, so glede na izvajanje iz prejšnjega poglavja povsem destruktivne. Lahko jih razumemo kot ponesrečen poskus, po katerem naj bi se s šok terapijo izognili možnosti, da bi se stare upravljalske strukture polastile družbenega premoženja. Lahko jih razumemo kot željo, da bi se s šok terapijo novim političnim elitam odprla možnost, da bi se prek državnega aparata

in mimo trgov polastile večjega dela družbenega bogastva. Poskus se ni ponesrečil zaradi udbomafije, ampak zaradi tega, ker država pač ne more izpeljati privatizacije kapitala; to bi ji uspelo, če bi nova politična elita lahko odigrala vlogo latinoameriških "compradors", se pravi če bi prek tujih bank zagotovila cenen nakup večjih uspešnejših gospodarskih subjektov in si na ta način zagotovila ekonomsko-politično koalicijo s tujim kapitalom. Le v tem primeru bi bila nova elita zadostna protiutež stari nomenklaturi. Neutržna privatizacija je torej nudila dva izhoda: prevlado "compradors" ali udbomafije". Ker do kompradorske zunanje-notranje, bančno-strankarske koalicije ni prišlo, ker pač tuji kapital ni v zadostnem obsegu prišel v Slovenijo, se je privatizacija sprevrgla v nemogoč paradoks, ki bi mu lahko rekli privatizacija kapitala brez trga kapitala. Kapitala pač ni bilo, ker notranje bogastvo ni bilo kapitalizirano oziroma ni imelo tržne cene. Kot pravi Tomas Clarke (1994), je šlo pač za privatizacijo brez kapitala (ibid. 17). Takšna privatizacija pa lahko poteka le kot:

- a. *potujčenje (foreignisation)*
- b. *kriminal*
- c. *transformacija prejšnje elite v novo kapitalistično elito*
- d. *ekonomska kaotizacija in politična nestabilnost*

Zaradi že omenjenega skopega dotoka tujega kapitala prva možnost ni bila uresničena, bolj ali manj pa so uresničene druge tri možnosti.

V šok terapijo se je sililo kljub temu, da je bilo očitno:

- a. *da finančni trgi še ne delujejo in je zato ceno kapitala pravzaprav nemogoče določiti*
- b. *da ni kupcev oziroma da "kupci" kapitala nimajo denarja*
- c. *da lastninska upravičenja niso jasna in*
- d. *da ni ustreznega managerskega znanja za takšen proces.*

V politično in netržno "privatizacijo" se je šlo v slovenskem primeru povsem zavestno, saj so slovenski ekonomisti opozarjali na nesprejemljive posledice neodplačane privatizacije, slovenski sociologi pa na nepravičnost teh procesov, ki morajo privedi do trajne nelegitimnosti nove ekonomije in s tem do trajne nestabilnosti novega političnega sistema.

Nova politična elita s prvakom Demosa na čelu je od vsega začetka odklanjala razpravo o pravičnosti privatizacije, češ da pravična privatizacija ni možna oziroma je v konfliktu z učinkovito privatizacijo. Do neke mere je bilo to res, vendar iz povsem drugih razlogov, kot so jih omenjali zagovorniki šok terapij: v privatni ekonomiji je namreč pravično prisvojeno le tisto, kar se pridobi prek (nemonopolne) tržne menjave (Nozik 1974).

Ker trga kapitala ni bilo, bi morali uveljaviti druga načela pravičnosti. Ker klasičnega privatno lastninskega načela tržne pravičnosti ni bilo mogoče izpeljati, se je vsaj načelno odpirala možnost uveljavljanja drugih načel pravičnosti. Med njimi naj omenimo:

- *meritokratsko* načelo, ki temelji na ravnovesju med delovnim prispevkom posameznika (ali skupine) in njegovim deležem
- *kapitalsko* načelo tveganja, ki utemeljuje pravico na dobiček ali zgubo
- *fevdalno* načelo dedovanja.

Tristrankarski kompromisni model privatizacije je do neke mere zadovoljil meritokratsko načelo, s tem, da je del premoženja prepustil notranjemu odkupu zaposlenih. V tem smislu si je sedanji model privatizacije pridobil nekaj legitimnosti, saj je znano, da večina prebivalcev v razvitih industrijskih družbah priznava kot pravično predvsem meritokratsko načelo (Antončič, Rus 1993).

Kapitalskega načela kompromisni model ni mogel zadovoljiti iz istih razlogov, iz katerih ni mogel zadovoljiti tržnega načela pravičnosti. Privatizacija je bila zamišljena pač kot politični akt redistribucije in ne kot tržni proces alokacije. Uveljavilo pa se je fevdalno načelo dedovanja, načelo, ki so ga sodobne družbe z davčnim sistemom takorekoč izničile. Njegova antikapitalistična ali bolje rečeno predkapitalistična narava se vse bolj jasno kaže v neproduktivnih konfliktih, ki vodijo udeležence teh konfliktov na brezperspektivna stranpota.

Razvoj trga kapitala bo sicer prej ali slej uveljavil načelo reciprocitete in s tem prispeval k zmanjševanju kriminala, k poslovnemu discipliniranju reificirane nomenklature in k odpravi kaotizacije. Dokler pa trg kapitala ne bo polnovredno deloval, se bodo neizogibno pojavljali klani, kleromafije, udbomafije, kompradors in podobne novotvorbe. Na neizogibno pojavljanje klanov v visoko negotovih okoliščinah namreč opozarja Ouchi (1980). Klani so socialne tvorbe, ki se pojavljajo povsod tam, kjer imamo opraviti z visoko dvoumnostjo merjenja uspešnosti poslovanja (*high performance ambiguity*) in z visoko skladnostjo interesov med udeleženci. Negotovost evalvacije rezultatov, ki je posledica nerazvitega trga kapitala, krepi notranjo enotnost meritokratskih skupin, ki si s trdnim medsebojnim povezovanjem zagotovijo tisto mero subjektivne varnosti, ki je potrebna za to, da lahko vstopajo v visoko negotovo okolje, nabito z objektivno nevarnostjo.

Ko bo in če bo nekoč trg kapitala deloval polnovredno, se bodo klani enostavno raztopili, ker bodo pomenili nepotrebno subjektivno soodvisnost med svojimi člani. Trg bo prav tako selekcioniral bivšo nomenklaturu na uspešne poslovneže in na neuspešne rentnike, ki bodo morali prej ali slej zapustiti tržno arena. Vse to bo prispevalo tudi k zmanjšanju kaosa v ekonomskem poslovanju.

Kljub temu pa bodo ostali zgodovinski sedimenti, povzročeni z netržno privatizacijo, ki se bodo vedno znova pojavljali v obliki "izvirnega greha" in pomanjkljive legitimite nove politične in ekonomske elite. Globalizacija ekonomije oziroma internacionalizacija tega kapitala bo do neke mere sanirala razmere, vendar pa "izvirni greh" ne bo nikoli v celoti odpravljen.

K zmanjševanju politične nestabilnosti in k večji legitimnosti sistema bi lahko prispevala tudi ustrezna privatizacija družbenih dejavnosti oziroma privatizacija države blaginje, ki je skupni imenovalec za vse družbene dejavnosti. Na tem področju bi privatizacija lahko v veliki meri prispevala tako k modernizaciji kot tudi k legitimiteti sistema, če bo uveljavila hibridne oblike privatizacije in če bo gradila tem ustrezne neokorporativistične strukture.

Učinki privatizacije na socialno stratifikacijo

Čeprav so za družbo kot celoto in tudi za samo ekonomsko dejavnost stratifikacijski učinki dolgoročno bolj pomembni kot ekonomski, je vendarle sorazmerno malo strokovne literature, ki obravnava ta vidik privatizacije v bivših real-socialističnih deželah.

Med redkimi tovrstnimi teksti je najbolj pogosta trditev o metamorfozi bivše elite v novo buržuazijo. Tovrstno oceno podaja med drugim tudi Beljajeva (1994), ki meni, da v Rusiji ne gre samo za ponoven vzpon bivše nomenklature v novo koruptno ekonomsko elito, ampak tudi za obnavljanje totalitarne oblike socialne stratifikacije na bogato, vsemočno elito na eni strani in na osiromašeno prebivalstvo na drugi; v ta sloj uvršča avtorica tudi najbolj ugledne strokovnjake, vzgojitelje in znanstvenike.

Tuji opazovalci so bolj previdni v ocenah in menijo, da ne gre za preprosto obnovo stare elite, saj so mehanizmi nomenklature porušeni in tudi dobršen del njenih članov je povsem zginil iz javnega življenja. Prav tako ni povsem verjetno, da se bo na drugem polu nove elite oblikoval socialno homogen osiromašen blok prebivalstva, saj je privatizacija za zdaj potekala tako, da so večinski lastniki v podjetjih delavci: ti se bodo kasneje dokaj verjetno med seboj razslojevali (Rutland 1994), vendar pa se ne bodo formirali v razredno strukturo, kot jo poznamo iz industrijskih družb.

Tej drugi oceni je bližje tudi Gerchikow (1996), ki skuša bolj podrobno opisati, kaj se s privatizacijo dogaja znotraj ruskih podjetij. Gerchikow meni, da poteka znotraj podjetij socialna diferenciacija na ta način, da (zlasti v manjših podjetjih) management intenzivno odkupuje delnice od delavcev in postaja večinski lastnik. V večjih podjetjih prihaja do dveh ali več managerskih koalicij, ki se med seboj borijo za dominanten položaj v podjetjih. Najbolj pogosto gre za zamenjave starih direktorjev in njihovih sodelavcev z mlajšimi managerji, ki so zaposleni v komercialnih ali tehničnih službah. Zaradi teh konfliktov in zaradi odsotnosti zunanjih investitorjev narašča avtonomija srednjega managementa, zakaj ta srednji management po eni strani prevzema iniciativo pri prilagajanju proizvodnih programov v skladu z zahtevami trga po diverzifikaciji proizvodnje, po drugi strani pa svojo avtonomijo krepí z dvojno igro novzgor do managementa in navzdol do delavstva (in do sindikata). Sindikati so dokaj šibki in ne predstavljajo protiuteži managementu, partijski organi in delavski sveti pa so odpravljeni. Delavci so tako ostali brez zaveznikov in so bolj odvisni od managementa, kot so bili v prejšnjem režimu, v katerem so vsaj delno uživali zaščito s strani Partije. Zato je njihov vpliv na dogajanja v podjetju izničen, pa čeprav so medtem postali delničarji (včasih celo) z večinskim deležem.

Bolj pregleden opis stratifikacijskih sprememb nam podaja Terez Laky (1994). Omenjeni avtor skuša pokazati, kako se skozi tri faze lastninjenja na Madžarskem postopoma spreminja socialna struktura prebivalstva. Avtor opisuje naslednje faze spremembe:

1. V prvi fazi takoimenovane "naravne rasti" privatnega sektorja, ki se je dogajala še v prejšnjem režimu, ni šlo za sistemsko organizirano privatizacijo, ampak za

individualno iniciativo tistih, ki so znali izkoristiti postopno liberalizacijo ekonomije. V tej fazi se je začel obnavljati predvojni srednji sloj farmarjev in podeželskih podjetnikov, predelovalcev in prekupčevalcev. Ne gre torej za srednji sloj zahodnega tipa, ki je izobražen in urbaniziran ter ima jasno oblikovane vrednostne orientacije, ampak za sloj, ki ne bo pomembno vplival na širše družbeno dogajanje.

2. V drugi fazi takoimenovane *spontane privatizacije* je šlo v glavnem za preoblikovanje večjih državnih podjetij v korporacije, oblikovale so se kapitalske družbe z omejeno odgovornostjo, velike firme so se razbile v manjša samostojna podjetja. V teh procesih so nastajale številne transakcije, ki so omogočile legalno ali nelegalno bogatenje posameznih managerjev; ti tvorijo novo poslovno elito, ki se tudi dokaj hitro organizira v razne zveze in klube. Ta nova poslovna elita ni homogena niti po izobrazbi niti po drugih demografskih znakih. Skupno ji je le to, da so njeni člani od vsega začetka sodelovali v procesih privatizacije, ki je potekala še na povsem nereguliran način.

V tej fazi so vzporedno s preoblikovanjem državnih podjetij v družbe z omejeno odgovornostjo nastajale povezave s tujim kapitalom in tako je nastalo že v letu 1990 na Madžarskem kar 3500 mešanih podjetij. Zaposleni so v večini primerov sicer nasprotovali odkupu svojih podjetij in vse bolj pogosto zahtevali možnost internega odkupa, vendar so dobili s strani nove politične elite bore malo podpore. Namesto tega je potekala sanacija podjetij, ki jo je spremljalo intenzivno odpuščanje zaposlenih in pogosti bankroti podjetij. Vzporedno s tem se je povečevala produktivnost in z njo vloga strokovnjakov. Strokovnjaki sami se v večini primerov niso vključevali v novo poslovno elito, so se pa pogosto zaposlovali bodisi v saniranih podjetjih ali pa v podjetjih, v katere je prišel tuji kapital.

3. Do *organizirane privatizacije* je prišlo šele v tretji fazi, ki je usmerjena predvsem v prodajo večjih podjetij tujim poslovnežem. Tam, kjer je tuji kapital dobil večinski delež, je ukinil sindikate in marginaliziral domači management. Mladi strokovnjaki se vse pogosteje zaposlujejo v odkupljenih podjetjih in vse bolj pogosto dobivajo oznako "compradors". Očitajo jim, da so v bistvu agenti tujega kapitala in da tujim podjetjem pomagajo pri sovražnem prevzemu domačih podjetij. Mnenja o tem so sporna.

Vzporedno z odtujevanjem velikih podjetij poteka v tej fazi tudi privatizacija manjših podjetij na podlagi notranjega odkupa oziroma MBO in/ali ESOP-s.

Delavsko delničarstvo in soupravljanje

Čeprav se s privatizacijo spreminjajo predvsem ekonomski odnosi na medorganizacijski ravni, procesi privatizacije posegajo tudi v razmerja znotraj posameznih podjetij. V večini bivših realsocialističnih dežel se je zaradi pomanjkanja tujega kapitala v dobršni meri uveljavilo delavsko delničarstvo. Večina družboslovcev je pričakovala, da se bo z delavskim delničarstvom krepilo tudi delavsko soupravljanje, saj naj bi se z delničarstvom zaposlenih ustvarila takoime-

novana materialna baza njihovega samoupravljanja in vzbudil realni interes za poslovanje njihovih podjetij.

Poročila, ki prihajajo iz Rusije in Poljske, pa takih pričakovanj ne potrjujejo. Maximov (1996) na primer poroča, da je v času liberalizacije bivšega režima, se pravi v času Gorbačova, perestrojke in glasnosti, močno porasla participacija delavcev in aktivnost delavskih svetov v podjetjih. Z uvajanjem delnic pa je začela upadati. V prvi fazi lastninjenja se je sicer še verjelo, da bo delavsko solastništvo okrepilo njihovo soupravljanje, vendar se je kmalu pokazalo, da management za to ni zainteresiran. Največja pasivnost vlada v tistih podjetjih, ki so prešla v roke tujega kapitala, medtem ko se nadpovprečna aktivnost zaposlenih ohranja v tistih podjetjih, ki imajo joint venture z zahodnimi podjetji; ta poleg moderne tehnologije prinašajo s seboj tudi moderne oblike upravljanja, ki vključujejo tudi elemente soupravljanja zaposlenih.

Gerchikow (1996) dopolnjuje opis razmer v ruskih podjetjih na podoben način. Opozarja na neparticipativno vodenje starih vodstvenih struktur. Sindikati so v večini podjetij brez moči, partije pa ni več. Posledica tega je, da industrijska demokracija usiha.

Dodaten razlog za takšno regresijo industrijske demokracije navaja v svojem poročilu Catephores (1994); ta avtor trdi, da ruska inteligenca nikoli ni podpirala delavske oziroma industrijske demokracije. Inteligenca sicer ni nasprotovala delavskemu delničarstvu, ni pa ga tudi podpirala. Leasing in ESOP programe so podpirali le nekateri zahodni strokovnjaki, medtem ko je domača strokovna javnost ostala do tega problema indiferentna.

Zdi se, da so razmere na Poljskem podobne. V tem smislu izzveni namreč poročilo Peretiakowictza in Sadurskega (1996). Avtorja poročata, da je imela Poljska dve plimi industrijske demokracije: prvo za časa Gomulke v letu 1957 in drugo ob rojevanju Solidarnosti, se pravi v zgodnjih 80 letih. Toda potem, ko je prišla Solidarnost na oblast, se je odrekla soupravljanju zaposlenih in pristala na neoliberalni model upravljanja podjetij. Še več: soupravljanje in industrijsko demokracijo nasploh je proglasila za ostanke komunizma, torej za nekaj, kar je treba za vsako ceno odstraniti. Takšna stališča prevladujejo sedaj tudi pri takoimenovani post-solidarnostni eliti, ki je zbrana v social-demokratski stranki. Razumljivo je tedaj, da v večini privatiziranih podjetij ni niti delavskih svetov niti sindikatov, pri čemer ni malo takih podjetij, v katerih je sindikaliziranje celo prepovedano.

Zdi se, da vsa poročila pravzaprav potrjujejo domnevo, ki jo je Russel (1994) izrekel z naslednjimi besedami: "Prihodnost demokracije na delovnem mestu ima najbrž malo skupnega s prihodnjim delavskim lastništvom" (ibid, 20) Russel je do te domneve prišel predvsem s študijem delavskih kooperativ v Izraelu. Ni proučeval kibucov, ki so v veliki večini poljedelske kooperative, pač pa proizvodne in storitvene delavske kooperative v mestih. Ugotovil je, da so ovire za širjenje delavskega delničarstva v Izraelu celo manjše, kot so ovire za uvajanje njihovega sodelovanja v upravljanju. Sicer pa je investiranje prihrankov v firmo, v kateri so zaposleni, za delavce tvegano, saj v primeru bankrota izgubijo hkrati delnice in še delovno mesto. Po drugi strani prihranki delavcev vsaj v kapitalsko intenzivnih

panogah ne zadoščajo za modernizacijo tehnologij, zato so delavske kooperative zelo pogosto podfinancirane. Delničarji lahko sicer vplivajo na poslovanje podjetja in na njegovo investicijsko politiko, vendar pa je to nekaj povsem drugega kot samoupravljanje ali samoregulacija dela na ravni delovnega mesta.

Toda hkrati ko Russel analizira meje delavskega delničarstva in opozarja na to, da je sistem soupravljanja zaposlenih relativno neodvisen od njihovega lastništva, poudarja tudi, da v sodobnih postindustrijskih družbah ni nobene objektivne ovire za širjenje omenjenih dveh sistemov. Dokaz za to je širjenje delavskega delničarstva v ZDA in na Japonskem. Na Japonskem je kar 91% korporacij, ki imajo razvite različne vrste delavskega delničarstva. V teh programih je zajetih več kot polovica zaposlenih, ki s svojimi prihranki oziroma vložki v delnice prispevajo strateško pomembne vsote za investiranje v nove tehnologije.

Tudi v ameriških podjetjih se še vedno množijo programi delavskega delničarstva, vendar pa to širjenje ne vpliva na večje soupravljanje zaposlenih. Empirična analiza 700 podjetij, ki imajo ESOP-s, je pokazala, da zaposleni nimajo svojega predstavnika v upravnem odboru, čeprav je kar 20 firm, v katerih imajo zaposleni že 25% ali celo več svojega kapitala. In končno: tudi tam, kjer imajo svoje predstavnike v UO, le ti ne zastopajo interesov notranjih delničarjev, ampak interese podjetja kot celote in so pogosto bolj pod vplivom managerjev kot pod vplivom zaposlenih.

V vzhodnoevropskih državah in še posebej v Rusiji Russel ne pričakuje večjega uveljavljanja delavskega delničarstva in njihovega soupravljanja. Razlog za to je nezainteresiranost managerjev in politične elite za omenjena sistema. Managerji težijo k temu, da bi delavci svoje delnice prodali njim, politiki pa si prizadevajo, da bi delavske delnice prešle v roke tujega kapitala. Eni in drugi namreč menijo, da prihodnost podjetij ni odvisna od sodelovanja delavcev v upravljanju ali od njihovih vložkov v delnice. Ta stališča se bodo spremenila le v primeru pomanjkanja tujega kapitala, ki bi domačo politično in poslovno elito prisilil, da išče rešitve v prihrankih zaposlenih in v njihovem zavzetem sodelovanju pri modernizaciji podjetij.

LITERATURA

- Antončič, V., & Rus, V. 1993. Conceptions and Perceptions of Justice in Yugoslavia, in J. Szmata, Z. Mach, J. Mucha (eds.), *East European Societies on the Threshold of Change*, Edwin Meellen.
- Beljajeva, L. 1994. Transformation of the social structure in Russia, ISA Association Paper.
- Blau, P. 1964. *Exchange and Power in Social Life*, Willey, New York.
- Catephores, G. 1994. Post-Soviet Privatization and Workers Self-management; v Clarke T. (ed) op. cit. Clarke, T., (1994), *International Privatization*, W.de Gruyter, Berlin and N.Y.
- Drucker, Peter. 1992. *The Post-capitalist Society*, Butterworth - Heinemann, New York.
- Gerchikow, V. 1996. Are labour relation becoming more democratic due to privatization? Paper presented at the conference: *Theoretical Approaches Toward Democracy in Organizations*, Copenhagen, June.

- Gouldner, A. 1961. The Norm of Reciprocity, *ASR*, 25:161-179.
- Gray, J. 1989. *Liberalism*, London, Routledge.
- Johnson, N. 1995. *Private Markets in Health Welfare*, Berg Publishers, Oxford, 22.
- Laky, T. 1994. Characteristics of privatization in Hungary and some of its effects, *Szociologiai Szemle*, 2, 5-24.
- Maximov, B. 1996. Alienation and selfalienation from participation. Paper presented at the conference: *Approaches Toward Democracy in Organizations*, Copenhagen, June.
- Nozick, R. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*, New York, Basic Books.
- Ouchi, W. G. 1980. Markets, Bureacracies and Clans, *ASQ*, vol. 25, March, 129-141.
- Peretiatkowicz, A., and K. Sadurski. 1996. Polish industrial relations in transformation, Paper presented at conference: *Approaches Toward Democracy in Organizations*, Copenhagen, June.
- Russel, R. 1994. The limits of workplace democracy, paper presented at a symposium on *Organizational Decision-Making*, Academy of Science, Amsterdam, June.
- Rutland, P. 1994. Privatization in Russia; One step forward, two steps back? *Europa - Asia Studies*, 46, 7, 1109-1131.
- Zajiček, E. 1993. Economic reform in Poland, *International Journal of Politics, Culture, and society*, 7, 1, Fall, 19-42.